

REPUBLIKA

Broj 270-271

Ogledi

Kakav je to put od horskog zapevanja: »Ko nam dirne, ko nam dirne naseg Slobodana / letece mu, letece mu sa ramena glava«, do odlucnog suprotstavljanja zahtevima i policije i vojske za prekidanjem strajka kojim su rudari napravili veliki iskorak u rusenju dojucerasnjeg idola

Radnici na putu od socijalizma i nacionalizma ka sebi

U susretu pojedinca (i njegove porodice) sa bukvalnim prezivljavanjem, nacija je izgubio igru

Srecko Mihailovic

Ratovi iz devedesetih, kao ovdasnje (i uopste, balkansko, pa i evropsko) *veliko civilizacijsko posrnuce*, imali su legitimaciju vecine na svim prostorima na kojima su se desavali. To je legitimacija nacijom, »krvlju i tlom«, imaginarnom prosloscu i obecanjem o sjajnoj nacionalnoj buducnosti. Po svemu sudeci, na delu je bila nova svetovna religija, surogat stvarne religioznosti ili, mozda, i prava nova religija. Tip njene veze sa njenim promoterima i sledbenicima, snaga te veze, neupitna spremnost sledbenika na zrtvu, njena iracionalnost, sveobuhvatnost i jos mnogo cega drugog – i dalje je nedovoljno objasnjeno. Fenomenoloski zenit ovog koncepta u srpskom drustvu desava se na Gazimestanu kada Vodja slece s neba i vernicima na ovom srpskom Sinajskom polju daruje »Knjigu svetog ratnickog naroda« kojom ih podseca na sjajnu ratnicku proslost i »obecava« uspehe na istom polju u bliskoj buducnosti, i na milionskom mitingu ispred Savezne skupstine kada vernici sve svoje razumevanje svega onoga sto im se desava u vec nadolazecoj velikoj tragediji, svode na zahtev da se uhapsi jedan covek. Vodja im je veoma brzo ispunio zelju (Mihailovic, 1999: 144).

Sta se desava sa radnicima pocev od okupljanja rakovickih radnika pred Skupstinom Jugoslavije 1988, pa do septembarskih izbora 2000. godine i strajka radnika »Kolubare«? Vremenski granicnici ovog tuceta godina su dve metafore, koje kao takve ne moraju biti cinjenicno verifikovane kao iskljucivi granicnici. Medjutim, to nije razlog da se ovi granicnici ne prihvate kao ucestale zgusnoce odredjenih vrednosnih naboja oko kojih se gradi i odredjen tip politickih opredeljenja i politickih ponasanja. Naravno, u podtekstu je generalna teza o kljucnoj ulozi zaposlenih/radnika na prelomnim tackama drustvenih i politickih desavanja u poslednjih 10–15 godina (iz ove teze ne sledi pozitivna ili negativna evaluacija te uloge). Niti je neko uteravao radnike u autobuse kojima se 19. novembra 1988. godine dolazilo na miting svih mitinga, na beogradskom Uscu (ili 28. juna '89. na Gazimestan), niti je neko mogao silom okoncati strajk kolubarskih rudara u jesen 2000. godine. I jedan i drugi dogadjaj je autentican u meri u kojoj se u jednom drustvu moze govoriti o autenticnosti dogadjaja u pojedinim njegovim delovima. Moze se, a verovatno i treba, proveravati autenticnost i jednih i drugih dogadjaja, mada se unapred moze tvrditi da ju je tesko poreci!

Dakle, od virtuelne zajednice (kakva je to nacija) do povratka sebi! Kakav je to put od

horskog zapevanja: »*Ko nam dirne, ko nam dirne naseg Slobodana / letece mu, letece mu sa ramena glava*«, do odlucnog suprotstavljanja zahtevima i policije i vojske za prekidanjem strajka kojim su rudari napravili veliki iskorak u rusenju dojućerasnjeg idola!

Uveren sam da naznacena pitanja ulaze u krug nekoliko sustinskih pitanja nasih drustvenih nauka, a da su u stvari skrajnuta, površno interpretirana i u takvim interpretacijama zasícena brojnim stereotipima. Smatram da su za interpretaciju i razjasnjenje stereotipa bitne sledeće cetiri hipoteze: (1) U prvom delu ovog perioda dominira vezanost za naciju (kojoj prethodi vezanost za socijalizam); percepcija i dozivljaj nacionalnog glavni su orijentiri ponasanja, a nacija je ključ opsteg interpretativnog obrasca. U drugom delu perioda postepeno se uspostavlja dominacija pitanja standarda (i prezivljavanja) koja potiskuje raniju hegemoniju nacionalnog. (2) Sa tim promenama stvaraju se preduslovi za promenu vlasti u Srbiji. Hegemonija nacionalnog davala je izborni primat Socijalistickoj partiji Srbije i Srpskoj radikalnoj stranci, dok je hegemonija pitanja prezivljavanja i standarda dala primat Demokratskoj opoziciji Srbije. (3) Virtuelni zivot nacionalnog upotrebljavan je kao glavni argument protiv strajkackog suprotstavljanja svekolikom srozavanju zivota tamo gde »Nebeska Srbija« nije mogla da nadomesti odsustvo uslova za pristojan zivot. (4) Dugotrajno postojanje fakticke »desindikalizovanosti«, odnosno postojanje jednog drzavno-partijskog transmissionog sindikata. Funkcija fiktivnog sindikata (rec je o sindikatu u vlasnistvu drzave, partije ili klase poslodavaca) jeste »zauzimanje prostora« (»obelezavanje« prostora) i tako onemogucavanje ili barem otezavanje nastajanje pravih sindikata. Nezavisni sindikat nastaje spram protivljenja celokupne strukture moci, o cemu mogu da posvedoce premestanja, otpustanja, hapsenja aktivista novog sindikata. Inflacija sindikata je pre rezultat frustriranih i osujecenih ambicija, nego pluralizma interesa zaposlenih. Jaka prosindikalna motivacija kod zaposlenih nastaje tek kad zaposlenima/radnicima »dogori do prstiju« i kada im se sindikat(i) cini kao poslednje slamka spasa. Smatram da bi detaljno razmatranje ovih hipoteza doprinelo razjasnjenju cinjenica sa kojima smo suoceni: sa cinjenicama da su radnici *ucestvovali u uspostavljanju* Miloseviceve vlasti, *pasivno je prihvatili* tokom decenije njenog trajanja i onda *ucestvovali u njenom rusenju*.

Radnici – klasa ili statisticka grupa

Drustvena zajednica kojoj pripadamo u kraj veka ulazi bez ijedne znacajnije drustvene grupe koja bi bila socioekonomski odredjena i koja bi imala svest o svom grupnom identitetu. Koristeci marksisticke termine kojima je interpretiran status radnicke klase, moze se reci da su sve aktuelne drustvene grupe – grupe *po sebi* ali ne i *za sebe*. Utoliko one nemaju identitet. O njima se moze, cak, pre govoriti kao o grupama u statistickom nego u socijalnom smislu. Clanovi glavnih drustvenih grupa eventualno dolaze do svesti o deobi istog ili slicnog položaja i njegovoj posebnosti jedino na nivou preduzeca. U tom smislu, prednost imaju radnici u velikim preduzecima i tzv. basenima. Jedino tu, povremeno, dolazi do znacajne organizacije zajednickih interesa, njihove socijalne promocije i zastupanja prema poslovodstvu, odnosno politici.

Poznato je da u vreme velikih drustvenih kriza jaki untrasnji sukobi potenciraju pitanje identiteta drustvenih grupa, pogotovu onih ukljucenih u osnovni sukob. Tada se *smanjuju unutargrupne razlike*, a potencira posebnost i drugacijost prema spolja. Javlja se »mi« osećaj i neprijateljstvo prema svakom ko nije »nas«. U predvećerje takvog raspleta dogadjaja u nas i takve finalizacije gotovo katastrofalne drustvene krize, partijsko/drzavna vrhuska uspela je da izgradi jednu virtuelnu stvarnost takodje sa katastrofalnom krizom, ali postavljenu u odnose sa drugima. Kriza je fiktivno delocirana u sferu medjdrzavnih i medjunacionalnih sukoba. Tom manipulacijom otvoreni su novi sukobi koji identifikaciju orijentisu ka naciji. Na delo stupa masovni rad na uspostavljanju jedinstva unutar nacije, odnosno drzave. Nova

homogenizacija *potire osecaj medjugrupnih razlika* (naravno da ona ne može da potire stvarne razlike, ali potire *akcioni naboje* tih razlika). Radnici su se nasli u na neki način novoj naciji ne kao posebna društvena grupa koja ide ka uspostavljanju sopstvenog socijalnog identiteta, već kao statistička grupa. Tako je mogući identitet sa klasom nestao pre nego što se i pojavio u sirem obimu. A i da se razvio u nekoj meri ishod ne bi bio bitno drukčiji jer su se nacionalni identiteti pokazivali ne samo sirim (sto je logično) već i intenzivnijim i jačim... U svakom slučaju, radnike u našem društvu već decenijama karakterise fragmentacija interesa pa i ona atomizacija u kojoj svaka jedinka ima svest jedino o posebnosti svog i samo svog položaja (a najčešće ni to – daleko je to od personalnog identiteta). Nekoliki cinioci generisali su ovakvo stanje.

Prvo, iz prirode samog sistema sledila je fragmentacija i objektivno različiti položaj radnika zavisno od grane, a potom i od konkretnog preduzeća u kojem su ljudi zaposleni. O tome svedoče razlike u platama. One su se činile za date uslove veoma različitim prvo generalnim manipulacijama, potom usled delovanja polutrzista, a zavisile su i od »snalazljivosti« vodjstva preduzeća...

Drugo, atomizaciji interesa posebno je doprinosilo i to što znatnom delu radnika položaj nije bio određen radnim statusom, već i svojinom nad zemljom (tzv. polutani). Jednima među njima rad u preduzeću bio je dopuna osnovnog položaja na selu, a drugima je zemlja predstavljala dopunu položaju koji proistice iz rada u preduzeću. Ma koliko spolja izgledali isti, svaki od njih doživljavao je sebe kao usamljenu planetu udaljenu od svakog sunčevog sistema.

Treće, s obzirom na prirodu sistema nije bilo političke stranke koja bi se pojavila s namerom da organizuje radnički interes i da ga politički predstavlja. Na drugoj strani, Sindikat je bio u dubokoj senci vodeće i jedine Partije. U stvari, sve je to bilo bespredmetno u jednom sistemu koji je Partija predstavljala kao sistem radničke klase: »A zasto bi se radnici borili protiv sebe?«

Sva ova tri cinioca mogu se, uz dovoljno uopštavanja, prevesti u stav da je sama priroda socijalizma kao sistema (koji je, gle čuda, postavljen i ideoloski interpretiran kao sistem radničke klase) onemogućavao uspostavljanje klasnog identiteta radnika.

Tu sada imamo jedan od najrasirenijih stereotipa nastao u naučnoj i kvazinaučnoj interpretaciji relacije socijalizma/komunizma i na drugoj strani radnika. Stereotip (ili, da se ogradi, fenomen koji treba ponovo preispitati u trenutku kada nema nikakve ni ideoloski ni vrednosno uslovljene potrebe da se mrtvom konju staje na rep) kao da nastaje u pokušajima teorijskog razračunavanja sa socijalizmom. U tom nastojanju da mu se pronađe što više mana pronađena je i ova: socijalizam se neiskreno odnosi prema radnicima, politička vrhуска koketira sa radnicima iz čistog računa. Potrebno je, međutim, danas preispitati ove odnose, objektivno sa suprotnom startnom hipotezom: Socijalizam je, u neku ruku, i bio sistem radničke klase; u raspodeli resursa upravo je ona bila stimulisana, na primer, na račun srednje klase. Brojni teoretičari su sve pokušavali ne bi li objasnili tu nespornu činjenicu a da ne priznaju da takvo ponasanje sistema sledi iz njegove prirode. Tako imamo niz interpretacija koje »ljubav« između socijalističkog sistema i radničke klase objasnjavaju na blago rečeno specifičan način. Dok jedni govore o korupciji radništva, odnosno o podmicivanju radnika od strane socijalističke birokratije – sistem daje pare a dobija lojalnost (Zaslavska, Zupanov), drugi u centar stavljaju kategoriju »razmene« legitimacija – egalitarizam za podršku (Bernik, 1990), treći govore o »izvesnim olaksicama svim podanicima koji javno iskazuju lojalnost ili kolaboriraju s rezimom (potkazivanjem)« (Popov, 1990: 3), četvrti u centar objasnjenja stavljaju ideju socijalnog kompromisa (Pecujlic, 1992).

Henri Matisse, *Swan*, 1930-1932.

Gledano s druge strane, radnici su prihvatili socijalizam (dopadalo nam se to ili ne), ma koliko da su se mnogi cudili nad tom cinjenicom i pitali za razloge te »ljubavi«. Odnos prema sistemu moze se interpretirati uz pomoc najrazlicitijih pokazatelja. Meni licno je najindikativniji bio jedan gotovo na margini onih koji su smatrani vaznijim ili barem standardnim. Rec je o odnosu radnika prema drzavnim praznicima; oni su, ne racunajuci one cija je to bila obaveza, partijski i drzavni ljudi, cini mi se jedini zdušno prihvatili ove rituale. Dan Republike (29. novembar), Praznik rada (1. maj), Dan mladosti (25. maj) i rođendanska »Titova stafeta«, Dan ustanka (7. jul), Dan borca (4. jul), Dan pobjede (9. maj)... cak i onda kada ih je sistem obelezavao ceremonijalno, za radnike su ostajali rituali i drustvene svetkovine. Lojalnost, s jedne strane, i sumnje u sistem, s druge strane, ovde su se najpreciznije izrazavale. Masovni odnos prema ovoj vrsti rituala jesu pravi seizmograf odnosa prema sistemu.

Naravno da se odnos prema socijalizmu moze posmatrati i javnomnjenjski, na osnovu istrazivanja. Posebnu vrednost imaju ona istrazivanja koja su odnos prema socijalizmu merila u vreme kada je to vec bio bivsi sistem. Tada konformisticki razlozi ili strah nisu mogli da »prisiljavaju« ispitanike na pozitivan odnos prema sistemu i vlasti. U istrazivanju izvršenom 1997. godine nasao sam da se politicka proslost prihvata na opstem planu (socijalizam, doba »titoizma«), na planu politickog vodjstva (Tito), kao i na ekonomskom planu (standard). S druge strane, proslost se odbacuje na politickom planu – odbacuje se jednopartijski sistem i samoupravljanje, a podjednak je broj odbacivanja i prihvatanja politickog poretka socijalizma. Za socijalizam su bili vezaniji manje obrazovani, domacice, penzioneri, poljoprivrednici i NK i PK radnici, dok su ostali bili znatno kritичniji. Sistemom slozenih pokazatelja odnosa prema socijalizmu i kapitalizmu utvrđeno je da u aktuelnom trenutku, te 1997. godine, 35% gradjana (pretežno iz pomenutih socijalnih kategorija) podrzava socijalizam, a 23% kapitalizam, dok ostalih 42% nema iole profilisaniji stav bilo prema jednom bilo prema drugom sistemu (Mihailovic, 1999: 176 i dalje).

U svakom slucaju, u vreme svekolikog ruiniranja socijalistickog poretka, radnici se sto voljno sto nevoljno, sto svesno sto polusvesno i nesvesno, sto organizovano a sto spontano – premestaju na nove jaslje. Iz toplog krila socijalizma prelaze u toplo krilo majcice nacije. Kako je taj prelaz bio moguc i kako se tako lako desio. Treba primetiti da su »izvodjaci radova« iz »poslednjeg socijalizma« i prvog nacionalizma uspostavljenog kroz drzavu bili

jedni te isti. Samo je gradjevina promenjena; umesto himera jedne, ponudjena je druga; obe su brzo bile prihvacene. Jedan od kljuceva objasnjenja jeste da je u opstu kulturu ovog naroda ugradjena opsednutost trazenjem krivca i traganje za krivcem. Kuca gori, niko ne gasi pozar, vec svi traze krivca. »Izvodjaci radova« nisu menjali vec dugo postojeći koncept krivice i odgovornosti. Na unutrasnjem planu krivac i neprijatelj je opozicija, u stvari to su domaci izdajnici i strani placenici; potom su tu negde na putu od unutarnjeg ka spoljnom planu napravljeni neki pomaci – pa je krivica sa sirokog spoljnog okruzenja prebacena na novo i nesto blize – na dojucerasnje YU republike, koje su udružene u zaveru protiv Srba (jedni sa Vatikanom, a drugi preko zelene transverzale sa muslimanskom opasnoscu). Naravno, zadržani su i stari neprijatelji na sasvim spoljnom planu – svetska zavera protiv Srba u kojoj dominiraju Amerikanci i evropske zemlje, dojucerasnji prijatelji... Jedino su nam preostali »Svi Srbi Sveta« i Bog. Sta cete, nebeski narod! Ukupno uzev, nacionalizam je ponudjen kao objasnjenje i kao resenje i kao takav je prihvacen!

Istrazivacki, uspon nacionalizma moze se pratiti od 1988. godine, prvo blag i gotovo neprimetan, a potom sa ubrzanjem i zenitom u 1993. i 1994. godini. Tako u 1993. godini istrazivaci (Golubovic i drugi, 1995: 183 i dalje) nalaze da dve trecine ispitanika (66%) smatra da je njima licno pripadnost naciji »veoma vazna« ili »mnogo vazna«. Rasirenost ove identifikacije opada sa rastom skolske spreme, iduci od onih koji je nemaju ka onima koji imaju najvise obrazovanje: 78 – 75 – 59 – 42%. Indikativno je, na primer, da se sa diskriminacijom onih koji nisu Srbi pri zaposljavanju slaze 66% NK i PK radnika, 50% KV i VKV radnika, za razliku od strucnjaka gde je taj postotak znatno manji – 32% (sto ne znaci da je rec o malom broju strucnjaka koji se zalaze za diskriminaciju pripadnika drugih nacija). Istrazivanje iz 1996. godine belodano pokazuje znatnije isticanje pripadnosti naciji nego pripadnosti klasi, odnosno sloju. Veliku vaznost pripadnosti svojoj naciji isticu polovina ispitanika (52%), a pripadnost klasi/sloju jedna petina – 22% (Vasovic, 1997: 252).

Korelacija sa socio-demografskim obelezjima je niska (ispod 0,20) sto svedoci o izvesnoj autonomiji ovih identifikacija. Ipak se, medjutim, primecuju izvesne razlike. Rasirenost favorizovanja nacionalne pripadnosti opada sa rastom skolske spreme – od 63% kod onih bez skole do 43% medju onima sa visokim obrazovanjem. Na drugoj strani, znacajno je sto je primecena nesto izrazitija identifikacija obrazovanih sa radnickom klasom (odnosno cesce isticanje velike vaznosti te pripadnosti).

Vec 1999. godine istrazivaci beleze pad u pridavanju znacaja nacionalnoj pripadnosti.

Vaznost ovoj vrsti pripadnosti pridaje 37% ispitanika, gotovo isto koliko i profesionalnoj pripadnosti (36%) koja moze da unekoliko indicira osecaj klasne pripadnosti (podaci prema Vasovic, 2000: 21).

Seriya predizbornih istrazivanja Centra za proucavanje alternativa, u 2000. godini, pokazala je da je pitanje naciona prilicno skrajnuto (da je njime ophrvano 10–15% gradjana) i da su u prvom planu pitanja vezana za standard i razvoj privrede, politicku stabilnost i borbu protiv kriminala i korupcije. U istrazivanju na posebnom uzorku 2160 zaposlenih radnika, krajem 2000. godine, nasli smo da izmedju cetiri drustvena cilja zaposleni samo u 8% slucajeva stavljaju »dobro resenje nacionalnog pitanja« na prvo mesto. Najcesce se na tom mestu (43%) nalazi cilj »Resavanje socijalnih problema i podizanje standarda«, potom »Uspostavljanje demokratskog politickog poretka« (36%) i »Uspostavljanje na trzistu zasnovane privrede i privatizacija« (11%).

U svakom slucaju, poslednja jesen u proslom milenijumu bila je u stvari radnicko prolece. Zatvorili su krug. Septembarski izbori, odbrana izbornih rezultata, osvajanje vlasti po preduzecima i ustanovama, republicki izbori u decembru – završili su se tako kako su se završili, zahvaljujuci u ogromnoj meri jednoj u svakom slucaju drukcijoje ulozi radnika i svih zaposlenih. Glavna odrednica te nove uloge radnika jeste »okretanje sebi« ili »suocavanje sa sobom«. Bio je to dug put – od svojedobnog okupljanja pred Saveznom skupstinom gde su

»dosli kao radnici a otili kao Srbi«, do bunta kolubarskih rudara kasnog leta 2000. u kojem su se »Srbi prepoznali kao radnici«. Ne moze a da se i ovde ne prepoznaju rituali: dolazak rakovickih radnika pred Skupstinu kao sklapanje ugovora, zakletve na vernost Vodji; Tamnava – Kolubara i politicki strajk rudara, kao ritualni raskid ugovora, odbijanje vernosti Vodji.

Na scenu su se, dakle, »vratili radnici, najavljujuci se ne kao politicka klasa sa pretenzijom da participira u politickoj vlasti, vec kao faktor »sveta rada«, okrenut egzistencijalnim problemima preduzeca i vlastitog standarda. Iz pocetne faze organizovanja u strajkacke odbore (legalni po zakonu) i druge faze delovanja kroz krizne stabove (revolucionarna varijanta) radnici su uglavnom izašli na javnu scenu i svoje stavove poceli da namecu rukovodstvu u firmama preko starih formi organizovanja – zborova radnika, radnickih skupstina i skupstina akcionara, samostalno ili predvodjeni nekim od sindikata« (Jovanov, 2000: 19).

Krug je dakle zatvoren posle 12 godina, nacionalisticki identiteti ponovo su gotovo na istom nivou kao i pre 1988. godine. Socijalno uporabne nacionalisticke opcije nije promenilo strukturu, samo je broj optanata smanjen. Radnici su ovde podeljeni, kvalifikovaniji (majstori) su se (konacno ili uglavnom) opredelili za modernizaciju, a manje kvalifikovani, skupa sa najvecim delom poljoprivrednika – za tradicionalno drustvo.

Da li se radnici mogu posmatrati i kao statisticka grupa

Nacija uspostavljena kao nacionalisticki politicki poredak, kao novi ocinskomajcinski patron radnika, trajao je manje od socijalizma. Sa ubrzanim pogorsanjem položaja gotovo svih drustvenih grupa brzo se pokazalo da se pojedine od njih tesko mogu posmatrati kao celine cak i u statistickom smislu. Tako su poceli da pucaju savovi na onim spojevima koje je socijalizam napravio. Nije bilo cudno sto su prvo istrazivaci primetili da se medju radnicima izdvajaju, uproseno receno, »fizikalci« i »majstori« (naravno, niti su svi »fizikalci« samo fizikalci, niti su svi »majstori« zaista majstori). U istrazivanjima, radno, uvek je funkcionisala ta podela na jednoj strani na nekvalifikovane i polukvalifikovane radnike (»fizikalce«) i na drugoj strani na kvalifikovane i visokokvalifikovane radnike (»majstore«). Zanimljivo je da su istrazivaci kasnili pa su otkrili ono sto je na slobodnom trzistu (rad »na crno«) ranije primeceno. Ovo trziste ih vec duze vreme razlikuje preko razlike u nadnicama, a one se standardno kreću u proporciji od 5 prema 1. Ovu diferencijaciju istrazivaci su mogli jos da ilustruju stavovskim razlikama. Najindikativnija su razlikovanja u stavovima oko nekoliko kljucnih tema. Evo primera iz jednog ranog istrazivanja, koji ilustruje odnos i prema bivsem i prema novom sistemu; rec je o odnosu prema privatizaciji i prema visestranackom sistemu. Za privatizaciju se, 1993. godine, zalaze 36% NK i PK radnika (64% je za podrzavljenje), a prilicno vise, gotovo polovina, KV i VKV radnika – 47% prema 53% koji su za podrzavljenje. U istom istrazivanju nadjeno je da se 67% NK i PK radnika zalaze za ukidanje politickih stranaka, dok medju KV i VKV radnicima isti stav podrzava 47% (Golubovic i drugi, 1995: 309).

Kakva je radnicka percepcija sveta i kakva je organizacija te percepcije? Da li je percepcija jedinstvena, da li se svet vidi jednako ili u jednom sirokome dijapazonu gde su radnici na jednom ekstremu na samom drustvenom dnu (medju lumpenproleterima, na primer), a na drugom u bliskom kontaktu ako ne vec i izmesani sa srednjom klasom.

Generalno uzev moze se reci da radnici ne opazuju ideologije kao celine, a kamoli da ih kao celine prihvataju. Ne postoji organizovan, holisticki pogled na svet. Znatna je indiferentnost. Razmislja se uproseno i pojednostavljeno, asistematično, neorganizovano, atomisticki, mehanicki, staticno... Celina se opaza maglovito, a orijentiri su tek oni planinski vrhovi koji izbijaju iz okeana magle. *Maglovitom holizmu* ne pristupa se saznavno, niti se on diferencira,

klasifikuje, vrednuje sa saznanog stanovista. Magloviti holizam procenjuje stvari u uprosjeno-mehanicnim parovima dobro-lose, korisno-stetno, bolje-gore... Na dogadjaje u okruzenju vise se abreaguje nego sto se sistematski odnosi. U tom abreagovanju *snalazista* (reperi, visinske kote, planinski vrhovi koji mestimicno izviruju iz magle) *su* »vecne istine«, »prirodne istine«, »ono sto svi znaju«, dominantno misljenje, misljenje oficijelnog ili neformalnog vodje/autoriteta, opsta mesta, stereotipi, poslovice... Uostalom, »To nam je – sto nam je«... Uostalom, zar drukcije mogu »citaoci novina iz druge ruke«, oni kojima se grupno prepicavaju vesti i politicke novosti. Iz svega ovog slede brojne konsekvence od kojih u ovom trenutku treba primetiti barem dve: prvo, povodljivost, slabost, osecaj nezasticenosti, endemska frustriranost, osetljivost na *Zeitgeist* (odnosno na uproscentu recepciju uproscento shvacenog »duha vremena«); i drugo, potreba za identitetom i identifikacijom (poistovecenjem i pripadanjem), potreba za vodjom i vodjstvom.

Radnici i politika

Odnos prema politici jedno je od kljucnih radnickih pitanja – i odmah, u tom kontekstu je novo pitanje: koje su implikacije radnickog i sindikalnog distanciranja od politike? Veoma je vidljiva dugogodisnja formula za postizanje uspeha: Pokazati zube, a pri tom se distancirati od politickih zahteva. Delovati sindikalno znacilo je delovati ne-politicki (a i danas to isto znaci). Isto tako, kao sto je delovati politicki znacilo delovati u okvirima »nase« politike, svako »drukcije« politicko delovanje znacilo je delovanje sa neprijateljskih pozicija. Do ucesca u politici, u osnovi, dolazi na dva nacina. Jednom je to stvar volje i htenja, opredeljenja, neke procene o smisaonosti takvog aktiviteta. Drugi put je to stvar iznudice, »bacenosti« u svet politike, shvatanja da je to put da se neke stvari rese. Kod radnika je, po pravilu, u pitanju ovaj drugi put.

Najpolitickije od svih politickih pitanja koje radnici postavljaju, iako se ono najcesce promovise kao sindikalno, jeste pitanje poboljsanja drustvenog poloza radnika. U jednim vremenima (mira, stabilnosti) pripadnost drustvenoj grupi radnika (klasi), nesporno je da determinise status. U drugim vremenima, kada drzava ili nacija udju u onu vrstu promena koje natkriljuju mnoge posebnosti, onda pripadnost tim celinama postaje znatno vaznija od svih drugih pripadnosti. Socijalna diferencijacija se smanjuje i postaje manje vidljiva (zatomljena opstim stanjem), kao sto je i nejednak teret u snosenju posledica svake krize po pravilu nejednako podeljen, ali ne i dovoljno vidljiv kao takav.

Ova pitanja mogu se posmatrati kao posebna, kao vazna socioloska pitanja. Medjutim, ovde im pristupamo iz jedne druge ravni. Rec je o akterima, sredstvima i procedurama borbe za promenu statusa. Kada radnici izlaze iz carobnog kruga svog preduzeca, kada se izlazi kroz kapije radnog logora? Vazi i obrnuto, kada se radnici zatvaraju u svoj fabricki krug? Da li se radnici kao radnici mogu izboriti sa pitanjima koja bitno odredjuju dato drustvo, naciju, drzavu? Ili tek kao gradjani, drzavljeni? Da li se mogu sindikalnim tehnikama resavati politicka pitanja? Zasto se radnici grcevito pridrzavaju distanciranja od politike, zasto se uvek cuje usklik »Nasi zahtevi nisu politicki zahtevi«? Strah od »prljave« politike!

Preduzetni krug ima neka obelezja nesto slabije disciplinovanog logora. Zicana ograda, kapija, uniformisani i naoruzani strazari, ponekad pregledi pri izlasku, pa cak i pri ulasku (u nekim firmama zbog unosenja alkohola u krug preduzeca). Disciplina na radnom mestu (nedavno, u Vranju, direktor jednog preduzeca, da bi sprecio nezeljenu sindikalnu aktivnost, zabranio je »napustanje masina i setanje po krugu preduzeca«). Ulazak i izlazak u odredjeno vreme, posebna procedura za izlazak iz tog kruga, poseban polozej onih koji ne podlezu toj proceduri... Na drugoj strani preduzetni krug ima i obelezja »moje teritorije« u onom smislu u kojem brojne vrste divljih zivotinja imaju svoju teritoriju koju jedinka obelezava mirisom

(mokracom i drugim izlucevinama) i koju kao takvu koristi i brani od drugih. Asocira ovo na odnos radnika prema fabrickom krugu – po povlascenosti ulaska (treba se zaposliti), tu je i neki ponos sto je covek bas tu, postoji osecaj sigurnosti unutar kruga, neka zasticenost... (Znacajno je primetiti da osecaj sigurnosti ne daje pripadnost radnickoj klasi ili grupi radnika, vec uokvirenost fabrickim krugom, zicom najcesce.) Dok je covek u tom krugu, on je radnik, sa izlaskom iz njega on postaje nesto drugo ili, sto je tacnije, i nesto drugo! Tako svaki sistem nastoji da radnici ostanu u svom »krugu«, *da ne izadju kroz kapiju kao radnici*, da ne izadju organizovano na ulicu (i trgove)! Sve dok su »u krugu« – bez obzira sto strajkuju, bune se – to se smatra »laksim slucajem«; to je jos uvek radnicko, sindikalno pitanje. Sa organizovanim prolaskom kroz kapiju (pa i onda kada se u kolonama islo na razne parade i proslave), radnici (kao da) prestaju da budu radnici i postaju gradjani ili radnici–gradjani (u radnom su odelu), a njihove namere su politicke, stranacke... Fenomen »kruga« i »kapije«!

Mozda je u upravo opisanom barem deo odgovora na pitanje: zasto ekonomska beda stanovnistva ne generise socijalne nemire ili barem drukcije izborne orijentacije? Drugim recima, zasto ekonomska beda nije izrazeniji delegitimirajuci cinilac? Zasto do toga nije doslo ni u vreme svetski rekordne hiperinflacije koja je najvisi nivo dostigla u januaru 1993. godine kada je godisnja stopa inflacije iznosila 5,2 x 10 na dvadeseti, mesecna 3,13 x 10 na osmi, dnevna 61,83 a casovna 2,03 (Dimitrijevic, 1996: 372).

Fizikalci, apsolutno deprivirani u ovih 10–15 godina, izgradili su subkulturu ocaja i krajnje bede; opsednuti su orijentacijom ka prezivljavanju. Majstori, relativno deprivirani, orijentisani na strategiju snalazenja, cinili su potencijalne ucesnike novog otpora. Teorijski odgovor vezuje se za razlikovanje izmedju apsolutne i relativne deprivacije. Relativna deprivacija bila je u pitanju i pred Skupstinom i na »Kolubari«; pred Skupstinom bili su svi radnici, u medjuvremenu donji deo radnicke klase (NKV i PK) usao je u apsolutnu deprivaciju (subkultura ocaja) kao i deo kvalifikovanih radnika cija je vecina skupa za obrazovanijim zaposlenim, relativno deprivirana, i koliko-toliko organizovana i samosvesna u vecim aglomeracijama – postavila eksplicitne politicke zahteve.

Na individualnom planu stvari izgledaju drukcije – tu su neposredni promotivni cinioci (koreni statusa, njegova baza) bili i ostali: obrazovanje/kvalifikacija, svojina/imanje i »snalazljivost«, odnosno ona grupa osobina koja bi se u danasnjim uslovima obuhvatila pojmom preduzetnistva.

Obrazovanje/imetak i ponasanje u poslednjoj deceniji:

- Fizikalci – neobrazovani sa imanjem; vracanje imanju, selu;
- Fizikalci – neobrazovani bez imanja; fizikalisanje ili propadanje;
- Majstori – obrazovani sa imanjem; majstorisanje ili povratak imanju – uspesno bavljenje ili tavorenje;
- Majstori – obrazovani bez imanja; majstorisanje ili snalazenje ili tavorenje.

Odjednom su se obrazovanje i »snalazljivost« (ne u sve uobicajenijem pezorativnom smislu) pojavili u prvom planu, isto kao sto je to kod nekvalifikovanih i polukvalifikovanih »polutana« – imanje!

I povratak imanju i fizikalisanje i majstorisanje i snalazenje, a o tavorenju i propadanju ne treba ni govoriti, kada se izgubio privid privremenosti, stvarali su osecaj frustriranosti, gnev i bes, trazenje krivca... Izuzeci su oni kojima je sihta bila privremeno resenje, proba i koji su sada iznudicom vraceni na svoje... Frustriranost, gnev, bes, trazenje odgovornosti, obelezavali su isto tako i one koji su tavorili samo na svom radnom mestu... Nije stvar u tome sto je sve stalo, sto zapoceto nije imalo s cim da se nastavi, treba pogledati po Srbiji poluzavrsene kuce, broj oglasa o prodaji kuca, stanova, imanja... Vise ni zemlju nije imao ko da kupi. Krenulo se i sa redukcijom osnovnih stvari, osnovne potrosnje, kuburilo se i sa hranom a kamoli sa obucom i odecom. U susretu pojedinca (i njegove porodice) sa bukvalnim prezivljavanjem, nacion je izgubio igru!

Literatura

- Bernik, I., 1990, »Functions of Egalitarianism in Yugoslav Society«. *Praxis International*, 9 (4).
- Djordjevic, J., 1997, *Politicke svetkovine i rituali*, Beograd, »Dosije« i »Signitaure«.
- Golubovic, Z., B. Kuzmanovic i M. Vasovic, 1995, *Drustveni karakter i drustvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, IFDT i »Filip Visnjic«.
- Golubovic, Z., 1999, *Ja i drugi. Antropoloska istrazivanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd, »Republika«.
- Jovanov, Z., 2000, »Novi svet rada i njegovi akteri«, *Republika*, br. 248, 1–15. 12. 2000.
- Linz, J., 1988., »Legitimacy of Democracy and the Socioeconomic System«. In: Dogan, M. (ed.). *Comparing Pluralist Democracies: Strains on Legitimacy*, London, Westview Press.
- Mihailovic, S., 1996, »Socijalno utemeljenje politickih stranaka«, *Socioloski pregled*, Vol. XXX (1996), No. 3.
- Mihailovic, S. i drugi, 1997, *Izmedju osporavanja i podrške. Javno mnenje o legitimitetu trece Jugoslavije*, Beograd, Centar za politikoloska istrazivanja i javno mnenje – IDN.
- Mihailovic, S. i drugi, 2001, *Sindikati Srbije. Od sukoba ka saradnji*, Beograd, Centar za socijalne i demokratske studije i Friedrich Ebert Stiftung.
- Pavlovic, V., 1974, *Sindikati i politicki sistem*, Beograd, NP »Radnicka stampa«.
- Pecujlic, M. i drugi, 1992, *Radjanje javnog mnjenja i politickih stranaka*, Beograd, Institut za politicke studije i drugi.
- Popov, N., 1990, *Jugoslavija pod naponom promena*, Beograd.
- Schopflin, George, 1993, »Culture and Identity in Post-Communist Europe«. In: White, Stephen et al. *Developments in East European Politics*. The Macmillan Press LTD.
- Slavujevic Z. i S. Mihailovic, 1999, *Dva ogleđa o legitimitetu*, Beograd, Institut drustvenih nauka i Fridrich Ebert Stiftung.
- Vasovic, M., 1977, »Karakteristike grupnih identifikacija i odnos prema drugim etnickim grupama«. U: Mihailovic, S. i drugi, *Izmedju osporavanja i podrške. Javno mnenje o legitimitetu trece Jugoslavije*, Beograd, Institut drustvenih nauka i Fridrich Ebert Stiftung.
- Vasovic, M., 2000, »Karakteristike grupnih identiteta i odnos prema drustvenim promenama«. U: Mihailovic, S. i drugi, *Javno mnenje Srbije. Izmedju razocaranja i nade*, Beograd, Centar za proucavanje alternativa, UGS »Nezavisnost« i udruzenje za unapredjivanje empirijskih istrazivanja.

Autor je istrazivac u Institutu drustvenih nauka u Beogradu

Ovaj ogled je deo projekta »Put Srbije k miru i demokratiji« koji *Republika* realizuje u saradnji s Fondacijom »Hajnrih Bel«